

УДК 21.15.47

**ХРИСТІАНСЬКИЙ ФАКТОР
У СКЛАДУВАННІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ****CHRISTIAN FACTOR IN THE GENESIS
OF EUROPEAN IDENTITY****Несправа М. В.,**

кандидат філософських наук, доцент,
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ (Дніпро, Україна),
e-mail: n.nesprava@gmail.com,
ORCID: 0000-0003-0415-1837

Nesprava M. V.,

Candidate of Philosophy, Associate Professor,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
(Dnipro, Ukraine), e-mail: n.nesprava@gmail.com,
ORCID: 0000-0003-0415-1837

Мета даної статті – дослідити за допомогою компаративного аналізу та феноменологічного методу роль християнства у складуванні європейської ідентичності. В ході дослідження ми показали, що християнство відіграло значну інтеграційну роль в минулому Європи, задаючи свого роду культурну матрицю спільному розвитку різних етносів, які опинилися на території Європи. Ми аргументували, що християнство виступило фундаментом, на якому була сформована значна частина сучасних європейських цінностей.

Ключові слова: релігія, релігієзнавство, християнство, Європа, ідентичність.

The purpose of this article is to research the role of Christianity in the genesis of European identity. Methods of the research are comparative analysis and phenomenological method. We showed that Christianity played a significant integration role in the past of Europe. Christianity created a kind of cultural matrix for the uniform development of various ethnic groups in Europe. We argued that a significant part of modern European values were formed on the basis of Christian ideas.

Keywords: Religion, Religious Studies, Christianity, Europe, Identity.

Дослідження європейської ідентичності у генетичному аспекті є важливим науковим завданням, адже дозволяє встановити сутність та підстави специфічності духовних цінностей сучасної Європи. Це питання особливо актуальне в контексті євроінтеграційних процесів, у яких зараз бере активну участь Україна.

Питання європейської ідентичності досліджувало чимало авторів, зокрема такі вчені, як М. Брутер [4], С. Лучесне [6], М. Емерсон [3], М. Колі [8], О. Овчинников [1], Т. Ріссе [9], Л. Сюкяйнен [2], Н. Флигштейн [7], Дж. Чекел [5]. Наше дослідження доповнює вищенаведені роботи виявленням ролі християнського фактору в складуванні європейської ідентичності, а також аналізом даної ролі.

Мета нашої роботи – проаналізувати роль християнства у складуванні європейської ідентичності за допомогою компаративного аналізу та феноменологічного методу.

С. Гантінгтон, а до нього А. Тойнбі та О. Шпенглер, вельми переконливо показали, що релігія відіграє провідну роль у формуванні основ культурних спільностей: вона закладає ідеали, схеми сприйняття світу і ролі людини в ньому, моделі поведінки та прийняття рішень. В історії сучасної Європи таку культурогенну роль зіграло

християнство, заклавши матрицю онтологічних і аксіологічних координат європейської ідентичності. Хоча згодом релігійний компонент вже не відігравав головну роль в ідентичності «європеєць», однак, виникнення цієї ідентичності як такої стало можливим багато в чому завдяки саме християнству.

Уявлення про культурну окремішність Європи формувалося в давні часи, коли християнство відіграло провідну роль в житті європейців. Коли ми говоримо про європейські цінності, про європейську ідентичність, то маємо на увазі реалії, які, безумовно, не тотожні географії. Константинополь втратив свою європейську ідентичність після завоювання мусульманами – турками, перетворившись до східного міста Стамбул. У той же час землі Іберійського півострова, звільнені від мусульманських загарбників християнськими королями, розцінюються нами зараз як простір європейської ідентичності.

Потрібно згадати, що до складу Римської імперії входили не тільки території сучасної Європи, а й великі володіння Північної Африки і Близького Сходу. Однак зараз ми ці території не розглядаємо в якості єдиного культурного, ціннісного простору з Європою. Це пояснюється просто – ці в минулому християнські землі були завойовані мусульманськими народами і втратили свою християнську ідентичність, таким чином, перейшовши для європейців в бінарній опозиції «свій–чужий» з категорії «свій» в категорію «чужий».

Звичайно, навіть середньовічна Європа не була повністю християнської. Спочатку північні народи довго зберігали язичництво. Потім на півдні європейських країн шляхом військових вторгнень з'явилися люди, які сповідують мусульманство, однак, все ж таки, переважним для народів Європи було саме християнство. Це був Християнський світ, який в своїх кордонах то розширювався на нові землі назовні, то відступав вглиб своєї території під ударами навколишніх народів.

Християнство було тією спадщиною, яку залишив цивілізації Заходу її загиблий попередник – Антична цивілізація. Римська імперія після свого занепаду залишила багату спадщину. І це були не тільки надійні римські дороги, писемність, закони і багато іншого, це було і християнство, що стало офіційною релігією Римської імперії наприкінці її існування. Втративши свої західні частини, та частина Римської імперії, яка була на Сході, проіснувала ще тисячу років, виступаючи джерелом християнства для навколишніх народів. Київська Русь сприйняла християнство саме з цього джерела, приєднавшись до християнської сім'ї народів Європи.

Безумовно, в формуванні європейських цінностей зіграли свою роль багато факторів – економічні, соціальні та ін. Однак, одна з провідних ролей тут належить тій християнській основі, на якій виникли ці цінності. Християнство є екзистенційною основою, яка надала можливість Європі стати тим, чим вона є зараз.

Завдяки спільній (хоча і з відомими відмінностями) вірі в Христа, більш–менш однаковим культу і релігійному вченню, народи Європи усвідомлювали себе певною мірою близькими один одному. Монастирі, реліквії, історії про спільних святих, відомі храми, розкидані по всій Європі – все це об'єднувало в єдине ціле християнські європейські народи. Але цим насправді, зовсім не вичерпувалася інтеграційна роль християнства на європейських землях.

Вчення, яке проголошувалося під час літургії і проповідей в різних куточках Європи, було порівняно однаковим. Жителі різних європейських країн з дитинства і все своє життя слухали в церквах приблизно одні й ті ж ідеї про те, що таке добро, а що зло, чому потрібно слідувати, а чого уникати, що цінувати, а чому не надавати значення. В епоху, коли не було ЗМІ, кінематографу, коли система освіти була в зародку, основним ідеологічним апаратом в тому сенсі, в якому вживав цей термін Луї Альтюсер, була саме церква. Саме християнство формувало у жителів європейських країн світогляд. І робилося це порівняно однаково у різних землях європейського простору. Ця робота сформувала єдину в загальних рисах культурну спільність з дуже різних народів, які в силу долі опинилися на території Європи. Франки, готи, гуни, греки, слов'яни, угри, кельти, нащадки римлян і сотні інших надзвичайно різних народів і племен завдяки «плавильному котлу» християнства стали в загальних рисах настільки близькі один одному, що зараз ми можемо казати про наявність у них єдиної ідентичності «європейці» з відповідним набором загальних європейських цінностей.

Зараз прийнято критикувати християнство за його нібито архаїчність і відсталість від сучасних європейських цінностей. Однак, якщо придивитися куди саме сягають корінням «європейські цінності», то стає очевидним, що вони зобов'язані своїм виникненням саме християнському базису Західної цивілізації. Розглянемо деякі найбільш очевидні приклади.

А. І. Овчинников пише: «Справді, звідки в історії людства виникла думка про загальну рівність усіх людей, про цінність їх волі? Звідки в світі рабства, насильства, агресії, жертвоприношень виникає потужний імпульс, який призвів до зникнення рабства на величезному просторі, окресленому межами поширення вчення про гідність кожної людини? Відповідь загальновідома: з проповіді християнської етики» [1, с. 9]. Що б не казали критики християнства, проте факт залишається фактом – християнство вчило і вчить ідеї про те, що люди – рівні і мають свободу.

Протягом сотень років в храмах Європи проповідували ідею про те, що людина створена Богом за образом і подобою Божою. На певному етапі з цієї ідеї був зроблений логічний висновок, що всі люди рівні. Не дивно, що думка, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїх правах і гідності тепер становить один з головних компонентів європейських уявлень про права людини. Адаже базис цієї ідеї був закладений

християнством, яке сповідували європейські народи з давніх часів.

Було б, звичайно, помилкою ставити знак рівності між християнською ідеєю про те, що всі люди створені за образом і подобою Божою з одного боку і з сучасною ідеєю про рівність у гідності та правах з іншого боку. У тому, як в сучасній Європі трактується рівність, звичайно можна побачити істотні відмінності в порівнянні з традиційними християнськими переконаннями. Особливо яскраво це помітно в сучасних європейських уявленнях про захист прав різноманітних меншин. Але ми і не ведемо мову про знак рівності між християнськими переконаннями і сучасними європейськими цінностями. Ми говоримо лише про те, що сучасні європейські цінності зародилися на ґрунті християнських уявлень, зазнавши, природно, істотну трансформацію. Ми вважаємо, що ідея прав людини не випадково вкоренилася в Західній цивілізації – для цього були відповідні підстави, адже протягом століть в храмах по всій території Європи читалися проповіді про те, Господь створив людей за образом і подобою Своєю.

Ще одна важлива ідея, яка лежить в основі сучасних європейських цінностей – це ідея свободи волі. Вона також виникла не на порожньому місці. Християнське вчення про спасіння має на увазі, що людина відповідальна за той вибір, який вона вільно здійснює, вибираючи між добром і злом кожен день свого життя. Християнство говорить про особисту відповідальність людини за скоєні нею вчинки – добрі справи здобудуть винагороду, злі вчинки отримують покарання. Людина не тому отримує винагороду, що вона робить добро як автомат, несвідомо, а тому, що вона свідомо вибирає добро з власної волі і в умовах, коли наявні сильні спокуси вчиняти не на користь добра.

Християнство вчить, що людині внутрішньо притаманна здатність особистого вибору. Неодноразово в своїй історії людство використовувало собі на шкоду даровану йому свободу, проте Бог не забирав цей дар, не перетворював людей на автомати. Для християнства важливим пунктом вчення є ідея про наявність вільної волі у людини. Ця ідея говорить про важливість особистого зусилля людини в обранні шляху добра.

Звичайно, потрібно поставити запитання: чи є зв'язок між сучасними європейськими уявленнями про невід'ємне право кожної людини на свободу та християнськими уявленнями про свободу людської волі? Ми вважаємо, що є, оскільки перше нам бачиться логічним розвитком другого. У всякому разі, наявність християнської ідеї про свободу людської волі була сприятливим ідейним ґрунтом для виникнення сучасного уявлення про право кожної людини на свободу. Відповідна християнська ідея була тим фундаментом, на якому були зведені подальші теоретичні побудови.

Коли мова заходить про сучасні європейські цінності, неможливо також оминати увагою роль ідей протестантизму в їх формуванні. Ідея важливості приватної власності, ідея

свободи вибору занять та ін. формувалися при безпосередній участі віровчення протестантів. І навіть ідея свободи совісті закріпилася, маючи одним з важливих факторів формування історичний досвід поширення протестантизму країнами Європи. Ця християнська конфесія внесла вагомий внесок в розвиток сучасних європейських цінностей. Як відомо, Макс Вебер писав про ключову роль протестантизму в формуванні капіталістичного типу економічних відносин. Однак протестантизм впливав не стільки на економіку, скільки на ставлення людини до світу. Новації в економіці, політиці і т.д., які були запропоновані протестантами, були наслідками зміни їх ставлення до світу.

Будучи більш уважним до питань індивідуалізму, протестантизм набагато ближче до ліберального духу сучасних європейських цінностей, ніж католицизм і православ'я. Так, Леонід Сюккіяйнен пише: «В цілому протестантизм оцінює права людини в юридичному сенсі не як загрозу моральності, а в якості основи мирного, вільного і шанобливого співіснування людей в плюралістичному суспільстві» [2, с. 14]. Така установка звичайно близька до сучасного світського тлумачення прав людини в Європі.

Було б дивним стверджувати, що сучасні європейські цінності виникли з нічого, будучи плодом абстрактного теоретизування або ж чимось настільки природним, що закладено в свідомості кожної людини. У першому випадку, слід було б довести, що європейські цінності виникли в інтелектуальному й ідеологічному вакуумі, що абсурдно, оскільки наявні факти говорять про протилежне. У другому випадку слід було б пояснити, чому цінності, які вважають важливими європейці, з'явилися і набрали сили не в Індії з її індуїзмом, не в Китаї з його конфуціанськими традиціями, не в мусульманській Мецці, а саме в християнських країнах Європи. Очевидно, що християнство вплинуло на формування сучасних європейських цінностей.

Майкл Емерсон, кажучи про європейські цінності, пропонує список під назвою «Десять заповідей Європи», в якому «першою заповіддю» є демократія і права людини, «другою заповіддю» – загальна юридична основа для свобод, третьою – соціальна модель, четвертою – багатонаціональний характер суспільства, заперечення націоналізму, п'ятою – світський мультикультурний підхід, шостою – антитоталітаризм і антимілітаризм, сьомою – багатосторонній підхід в міжнародній політиці, восьмою – багатоярусне управління, дев'ятою – відкритість, десятою – еволюціонуючі кордони Європейського союзу [3]. Розглянувши ці «заповіді Європи» ми побачимо, що переважна більшість з них не тільки не суперечить християнським настановам, але і в значній мірі близька їм.

Отже, розглянемо пункт щодо демократії і прав людини. Хоча ідея демократії як такої зародилася в Європі ще в Античності, її представницька форма, яка має на увазі в європейських документах, домоглася свого розквіту саме в християнських

країнах Заходу. Це не були атеїстичні або ж мусульманські, язичницькі, буддійські або якісь ще держави. Саме ті народи, більшість яких ідентифікували себе як християни, засновували органи представницької демократії, зробивши представницьку демократію моделлю для всього світу. Це наочно доводить, що християнство й ідея демократії сумісні.

Що стосується прав людини, то тут ситуація складніша. Щодо більшості прав розбіжностей немає – в документах християнських ієрархів ХХ століття, наприклад, Папи Римського, неодноразово висловлювалися слова підтримки щодо ідеї прав людини. Однак, розширене тлумачення деяких прав викликає опір з боку ряду християнських конфесій. Наприклад, мається на увазі право жінки на аборт без медичних на те підстав або ж право на евтаназію та ін. Безумовно, є деякі протестантські конфесії, які повністю згодні з сучасними європейськими трактуваннями прав людини в усіх пунктах, проте католики, православні і традиційні протестантські церкви мають свої заперечення щодо невеликої частини запропонованих сучасним світським європейським суспільством трактувань прав людини.

Переходимо до розгляду «другої заповіді Європи» – загальної юридичної основи для свобод. Цей пункт ніяк не суперечить християнським нормам. Те ж саме ми можемо сказати і про «третю заповідь Європи» – соціальну модель суспільства. Християнство завжди закликала суспільство піклуватися про бідних. Ідеї соціальної справедливості близькі християнському розумінню суспільства.

Четверта «заповідь Європи» також відповідає християнським ідеям, які містять універсалістський заклик. Християнство – це наднаціональна релігія, яка виходить з переконання, що для Бога «немає ані елліна, ані іудея», і що представники всіх народів мають рівні шанси на допомогу Божу і Спасіння. Безумовно, християнство імпліцитно включає в свою доктрину заперечення націоналізму, що підкріплює «четверту заповідь Європи».

«П'ята заповідь Європи» – це світський мультикультурний підхід. Тут ми бачимо певну розбіжність з християнським поглядом, який виходить з переконання, що християнська культура має переваги. Мультикультуралізм викликає багато питань у християн. Однак, відзначимо, що сучасне християнство закликає до терпимості до інших віросповідань і культур, а також до діалогу з ними. Хоча ми не побачимо активної підтримки ідей мультикультуралізму з боку християнської церкви, але ми не побачимо і активної протидії цим ідеям. Християнство не відмовиться від проповіді переваг християнського шляху, проте сучасне християнство не чинитиме непереборні перешкоди представникам інших релігій і культур проповідувати їх розуміння Істини.

Появу ідеї мультикультуралізму в сучасній Європі легко пояснити – ця ідея набула настільки значну кількість прихильників завдяки трагедіям ХХ століття. Дві світові війни з їхніми жахіттями,

тоталітарні режими, що переслідують мільйони людей за національною або ж ідеологічним принципом – ці жахливі біди вимагали реакції від європейських народів. Як засіб недопущення подібних трагедій в майбутньому, ряд мислителів запропонували ідеї мультикультуралізму – відмову від ідеї переваги «свого» перед «чужим». Психологічно поява ідей мультикультуралізму зрозуміла – як кажуть, «обпікшись на молоці, починаєш думати і на воду». Однак тут виникає інша небезпека – принижуюча роль «свого» в прагненні не перейти межі і не образити «чуже», є ризик втратити «своє», втративши свою власну екзистенційну основу, своє джерело вітальності і сенсу. Також слід визнати, що ідея мультикультуралізму могла б бути насправді продуктивною лише в тому випадку, якщо б усі зацікавлені сторони на ділі дотримувалися б «правил гри» – тобто поважали інакшість іншого. Однак, коли радикальний джихадист в 2016 році перерізав горло 85-річному священикові Жаку Амелю в католицькому храмі у Франції, він явно не сповідував ідеї мультикультуралізму, в той час як європейських християн закликають поступатися своїми власними уявленнями про належне на догоду мультикультурних ідей і не допускати навіть критичних слів щодо представників інших культур і релігій. Утім, християни впораються і з цим – оскільки пам'ятають проповідь смирення, яку проголосував Христос.

Шоста зі згаданих вище «заповідей Європи» – антитоталітаризм і антимілітаризм – знову – таки не йде врозріз з християнськими поглядами. Так само як і інші пункти «Заповідей Європи» – багатосторонній підхід в міжнародній політиці, багатоярусне управління, відкритість, еволюційноуючі кордони Європейського союзу.

Як ми переконалися, з десяти пунктів певні питання викликає тільки частина першого і п'ятого пунктів, а саме розширювальні трактування деяких прав людини, а також ідея зробити панівною ідеологією мультикультуралізм. Інші вісім пунктів або не суперечать християнському погляду, або ж користуються його підтримкою. Ми вважаємо, що така близькість традиційних європейських цінностей (християнства) і сучасних європейських цінностей (цінності ЄС) аж ніяк не випадкова. Справа в тому, що другі з'явилися на основі перших.

Висновки на підставі вищенаведеного наводимо наступні. Ми можемо стверджувати, що християнство відіграло серйозну інтеграційну роль в минулому Європи, задаючи свого роду культурну матрицю спільному розвитку різних етносів, які опинилися на території Європи.

Ми аргументували, що християнство домінувало в ідеологічній сфері Європи протягом століть, виступивши фундаментом, на якому була сформована значна частина сучасних європейських цінностей.

Список використаних джерел

1. Овчинников, АИ., 2013. 'Христианские ценности в современном праве и глобализация', *Северо-Кавказский юридический вестник*, №2, с.7–11.

2. Сюкияйнен, ЛР., 2012. 'Современные религиозные концепции прав человека: сопоставление теологического и юридического подходов', *Право. Журнал Высшей школы экономики*, №3, с.7–28.

3. Эмерсон, М., 2005. 'Экзистенциальная дилемма Европы', *Вестник Европы*, №15. [online] Доступно: <http://magazines.russ.ru/vestnik/2005/15/eme6-pr.html>

4. Bruter, M., 2005. 'Citizens of Europe?: the emergence of a mass European identity', Springer.

5. Checkel, JT., 2001. 'Why comply? Social learning and European identity change', *International organization*, Vol.55, №3, p.553–588.

6. Duchesne, S., 1995. 'Is there a European identity?', *Public opinion and internationalized governance*, Vol.2, p.193–226.

7. Fligstein, N., 2008. 'Euroclash: The EU, European identity, and the future of Europe', *Oxford University Press*.

8. Kohli, M., 2000. 'The battlegrounds of European identity', *European societies*, Vol.2, №2, p.113–137.

9. Risse, T., 2003. The Euro between national and European identity', *Journal of European Public Policy*, Vol.10, №4, p.487–505.

Reference

1. Ovchinnikov, AI., 2013. 'Христианские ценности в современном праве и глобализация (Christian values in modern law and globalization)', *Северо-Кавказский юридический вестник*, №2, с.7–11.

2. Sjukijajnen, LR., 2012. 'Sovremennye religioznye koncepcii prav cheloveka: sopostavlenie teologicheskogo i juridicheskogo podhodov (Contemporary Religious Concepts of Human Rights: A Comparison of Theological and Legal Approaches)', *Pravo. Zhurnal Vyshej shkoly jekonomiki*, №3, s.7–28.

3. Emerson, M., 2005. 'Jekzistencial'naja dilemma Evropy (Existential Dilemma of Europe)', *Vestnik Evropy*, №15. [online] Dostupno: <http://magazines.russ.ru/vestnik/2005/15/eme6-pr.html>

4. Bruter, M., 2005. 'Citizens of Europe?: the emergence of a mass European identity', Springer.

5. Checkel, JT., 2001. 'Why comply? Social learning and European identity change', *International organization*, Vol.55, №3, p.553–588.

6. Duchesne, S., 1995. 'Is there a European identity?', *Public opinion and internationalized governance*, Vol.2, p.193–226.

7. Fligstein, N., 2008. 'Euroclash: The EU, European identity, and the future of Europe', *Oxford University Press*.

8. Kohli, M., 2000. 'The battlegrounds of European identity', *European societies*, Vol.2, №2, p.113–137.

9. Risse, T., 2003. The Euro between national and European identity', *Journal of European Public Policy*, Vol.10, №4, p.487–505.

* * *